

JERZY NIKITOROWICZ
MARTA GUZIUK-TKACZ

Wielokulturowość – międzykulturowość – transkulturowość w kontekście pedagogicznym

Streszczenie: Artykuł jest próbą ukazania zakresu znaczeniowego pojęć: wielokulturowość, międzykulturowość, transkulturowość. Więcej uwagi i miejsca poświęcono transkulturowości jako kategorii mniej prezentowanej w analizach i prowadzonych badaniach. Wskazano na wartość kształtujących się subdyscyplin – pedagogiki międzykulturowej i transkulturowej. Przedstawione analizy i formułowane pytania mają na celu spowodowanie dyskusji dotyczącej zakresu i istoty wymienionych pojęć, wymianę poglądów w postrzeganiu i interpretowaniu subdyscyplin, określaniu, co jest w nich wspólne, a co odrębne, czy i jak je kształtować i rozwijać w kontekście złożonej i dynamicznej teraźniejszości oraz zauważanych licznych problemów przyszłości.

Słowa kluczowe: wielokulturowość, międzykulturowość, transkulturowość, pedagogika międzykulturowa, edukacja międzykulturowa, pedagogika transkulturowa

* * *

We współczesnej humanistyce i w naukach społecznych funkcjonują obok siebie pojęcia takie, jak: wielokulturowość, międzykulturowość oraz transkulturowość. Opisują one nie tylko jakość i charakter zjawisk kulturowych, ale również definiują relacje kulturowe oraz wzorce tożsamości i osobowości. Wymienione terminy, choć różne zakresowo i semantycznie, stosowane są często w pedagogice zamiennie. Dlatego też celem niniejszego tekstu jest zwrócenie uwagi na zakres, desygnaty i wspólne obszary znaczeniowe oraz istotę tychże pojęć, jak również na możliwości zastosowania ich w kontekstach edukacyjnych i wychowawczych, w różnych subdyscyplinach pedagogiki.

Tym samym chcieliśmy zaproponować dialog w piśmie „Edukacja Międzykulturowa”, co pozwoli na przybliżenie dynamiki zmian w interpretacji wymienionych pojęć, ukáže ich istotę i zastosowanie w różnorodnych subdyscyplinach współczesnej pedagogiki, jak również przybliży wyniki aktualnych

badania odnoszących się do koncepcji wielo-, między- i transkulturowości oraz leżących u ich podstaw teorii.

WIELOKULTUROWOŚĆ (ang. *multiculturalism*) określana jest najczęściej jako kontrastywne ujęcie mnogości kultur. Na płaszczyźnie opisowej wskazuje na obecność i funkcjonowanie obok siebie wielu różnych i odrębnych kultur na określonym terytorium geograficznym, w ramach społecznych lub politycznych struktur. W tym ujęciu jest **stwierdzeniem obiektywnego faktu zróżnicowania kulturowego danej społeczności, społeczeństwa czy nacji** (Guziuk, 2003; Guziuk, 2007; Ogrodzka-Mazur, 2007; Grzybowski, 2007; Guziuk-Tkacz i Siegień-Matyjewicz, 2015; Nikitorowicz, 2018, i in.). Terminem tym opisuje się także **fakt empiryczny przejawiający się w wielorasowości, wielojęzyczności, wieloetniczności, wieloreligijności czy wielowyznaniowości**, jak też w innych elementach kultury. Może on zatem dotyczyć **warunków, w których człowiek funkcjonuje**, jak też jego tożsamości, czyli **wielości kultur w jednym człowieku**. Możemy więc rozpatrywać i analizować wielokulturowość w kontekście lokalnym, regionalnym, państwowym, narodowym, kontynentalnym i globalnym. Możemy charakteryzować tożsamości dwu- i wielokulturowe, nakładanie się tożsamości w kolejnych pokoleniach, procesy przemian tożsamościowych, losy ludzi z tymi procesami związanych, wartość i problemy tożsamości wielokulturowej, która z jednej strony stanowi wartość dodaną, z drugiej może stanowić poważny problem we wzajemnym postrzeganiu, interpretacji i przejawianiu lojalności wobec grup, z którymi się identyfikujemy.

Wielokulturowość jako synonim naturalnego zróżnicowania rasowego, językowego, religijnego, etnicznego itp., jest na globie ziemskim zjawiskiem naturalnym, powszechnym, dynamicznym i zmiennym, które w efekcie prowadzenia określonej polityki może ukierunkowywać ku wielokulturowości kontrolowanej, restrykcyjnej, nawet eliminującej odmienności, lub ku realizacji idei równości, liberalnego podejścia, pluralizmu. Narodzona w kształtujących się społeczeństwach liberalno-demokratycznych **ideologia wielokulturowości** miała łagodzić napięcia spowodowane wieloma elementami zróżnicowania kulturowego na określonym obszarze czy w granicach danego kraju. Stała się niejednokrotnie programem politycznym wobec rewizji rasizmu, kolonializmu czy totalitaryzmu. W literaturze przedmiotu wskazuje się, że pojawiła się Kanadzie pod koniec lat 60. XX wieku w debatach nad dwujęzycznością, dwukulturowością narodów tworzących federację kanadyjską. Zaczęto wskazywać, że rząd kanadyjski realizuje wielokulturowość jako jedną z głównych zasad polityki wewnętrznej kraju. Idee równości, równo-

prawności kultur, ich wartości kulturowych, stały się wytycznymi do prowadzenia polityki wobec osób i grup odmiennych kulturowo w wielu krajach Zachodu. Stały się one także propozycją rządów demokratyczno-liberalnych w zakresie kreowania pluralizmu kulturowego, przeciwstawiania się asymilacji, marginalizacji i dyskryminacji.

W kontekście powyższego można analizować rozwój i problemy rozwoju **idei wielokulturalizmu** (multikulturalizmu) prezentowanego w literaturze przedmiotu jako **ideologię, doktrynę, filozofię, program** czy **model funkcjonowania społeczeństwa**. Zgodnie z tą koncepcją w danym społeczeństwie funkcjonują grupy o różnym pochodzeniu kulturowym i etnicznym, wyznające różne (odmienne, czasem sprzeczne) systemy normatywne. Wielokulturowość definiuje też postulat pluralistycznej i liberalnej polityki, np. edukacyjnej i religijnej, tj. akceptującej równe prawa funkcjonujących obok siebie przedstawicieli różnych kultur (Nikitorowicz, 2018) oraz politykę rządową, zmierzającą do niwelowania napięć społecznych związanych z faktem multikulturalizmu danego społeczeństwa/społeczności. Jest też określeniem ideologii, której istotą jest łagodzenie napięć spowodowanych zróżnicowaniem etnicznym, narodowym lub/i religijnym na określonym obszarze – np. w granicach danego kraju (Nikitorowicz, 2018). Stąd w kontekście pedagogicznym wynika konieczność uznania wartości wielokulturowej cywilizacji europejskiej i traktowania wielokulturowości, obok naturalnego, odwiecznego stanu zróżnicowania kultur, jako **zjawiska tożsamościowego, ideologicznego** oraz **edukacyjnego** (Nikitorowicz, 2018).

Edukacyjna polityka wielokulturowości „winna doprowadzić do nabywania umiejętności przekraczania granic własnego etnocentryzmu i socjocentryzmu, zrozumienia i porozumienia z Innym” (Nikitorowicz, 2019, s. 10). Nie można jednak ideologii wielokulturowości z jej poprawnością polityczną i relatywizmem kulturowym utożsamiać z celami i zadaniami pedagogiki i edukacji międzykulturowej. Aktualnie ma miejsce rozbudowywanie pojęcia wielokulturowości wobec zwiększającej się mobilności ludności, wyjście poza interpretację związaną z określonym terytorium, zwrócenie uwagi na jej charakter teleologiczny i aksjologiczny oraz przestrzeń globalną. Problemem edukacyjnym niezbędnym do podjęcia i realizacji stają się reakcje na odmienną kulturową i interakcje z ludźmi posługującymi się innym językiem, reprezentującymi odmienne tradycje, normy, zwyczaje, obyczaje, religię itp. **„Idee wielokulturowości** miały uruchomić i realizować proces współpracy i współdziałania na zasadach partnerskich, przyczynić się do niwelowania napięć i konfliktów, jak też wspierać i wyrównywać możliwości i szanse róż-

nicowanych kulturowo grup. Czy tak się stało, czy takie procesy zachodziły i zachodzą, czy współczesna wielokulturowość tworzy przestrzeń, w której różne wspólnoty funkcjonują na bazie wzajemnego zaufania, z określonymi wizjami rozwoju, zasadami i normami funkcjonowania, wspólnymi wartościami i szacunkiem do jednoczącego dane społeczeństwo prawa?” (Nikitorowicz, 2020, s. 17).

MIĘDZYKULTUROWOŚĆ (ang. *interculturalism*) to ustawicznie kształtowana **przestrzeń** „między kulturami”, w której występują treści z obu lub większej liczby kultur, w której mają miejsce **interakcje** służące efektywnemu współżyciu i komunikowaniu się ludzi z różnych kultur na drodze dialogu i wzajemnej wymiany wzorców, poglądów, wartości, wzbogacającej życie i kulturę wchodzących w tę interakcję podmiotów (Guziuk-Tkacz i Siegień-Matyjewicz, 2015). Istota „między” tkwi w uświadamianiu i prezentowaniu własnej kultury poprzez porównywanie, współpracę, wnikanie w istotę wzorów, symboli, wartości i zasad kultury odmiennej (Nikitorowicz, 2004).

Z powyższych założeń wynikają ważne dla pedagogiki międzykulturowej cele i zadania, do których należą: a) wdrażanie idei heterologii (nauki o Innym, odmiennym, różniącym się kulturowo); b) przygotowanie współczesnego człowieka do wielokierunkowego transferu treści kultury, zasad, wzorów i wartości (poprzez wzajemne uznanie i wyrażanie szacunku do inności, odmienności i pozytywnych wzorów komunikacji społecznej) oraz do poznawania i uczestniczenia w kulturze własnej i życiu innych kultur; c) wykształcenie umiejętności prowadzenia dialogu i wymiany kulturowej (np. na pograniczach kultur, których fenomen świadomości powiązany jest także z kategorią „oporu”, tj. niedopuszczaniem do marginalizacji, wykluczania, stygmatyzacji oraz ochroną i obroną praw do samostanowienia, realizacją wolności i odpowiedzialności poza wyznaczonymi granicami) (por. Nikitorowicz, 2019, s. 12); d) podejmowanie refleksji i działań w kontekście „lepszego rozumienia innych, lepszego rozumienia świata; konieczności wzajemnego zrozumienia, pokojowej wymiany idei czy wręcz jedności” (Delors, 1998, s. 17); e) wykształcenie umiejętności i gotowości do wolnych od uprzedzeń spotkań między osobami z różnych obszarów kulturowych oraz uwrażliwienie na inność, odmiennosc i los „Innego” (empatia kulturowa).

Przekraczanie i wychodzenie poza granice oraz przenikanie było i jest immanentnie zawarte w międzykulturowości, w idei pogranicza kultur czy w procesie kształtowania człowieka pogranicza kultur, jako naturalna, odwieczna ciekawość człowieka poznającego to, co jest poza granicą, poza tym, co już poznał, doświadczył, co wie, widzi i w czym uczestniczy (Nikito-

rowicz, 2020). Stąd za istotne uznawane są działania edukacyjne w zakresie rewitalizacji heterologii i paradygmatu współistnienia kultur, wymiany i ustawicznego dialogu wewnętrznego i zewnętrznego, świadomego przekraczania granic własnej kultury, aby bardziej się rozumieć i nabyć umiejętności negocjowania ukierunkowanego na zachowanie światowego pokoju.

TRANSKULTUROWOŚĆ to pojęcie, którym w naukach humanistycznych i społecznych określa się (także ze względu na jego etymologię) **przestrzenne bycie „poza” granicą/-ami określonych kultur i przemieszania kulturowe, których efektem jest powstawanie nowych struktur i formacji kulturowych**, zbudowanych z heterogenicznych sieci, zawierających komponenty wspólne z innymi transkulturowymi sieciami oraz elementy różnicujące (Geertz, 1964; Holloway, 1969; Welsch, 1998 i in.). Transkulturowość to również koncepcja naukowa, zakładająca, iż współczesne kultury charakteryzuje zdolność do „dokonywania przejść” (Welsch, 1998, s. 213), tj. transwersji, w związku z czym formowane są one na kształt puzzli (*puzzling forms of cultures*) (por. Welsch, 1999; Guziuk-Tkacz i Siegień-Matyjewicz, 2015 i in.).

Pojęciem tym definiuje się także: **proces nieustannego przekraczania granic kulturowych i tworzenia nowych jakości kulturowych o strukturze hybrydowej** (Falski, 2014), przenikanie się, mieszanie i hybrydyzację współczesnych kultur, wartości i stylów życia, które nie są w związku z tym ani jednorodne, ani wyraźnie wyodrębnione (Welsch, 1999); dynamiczne interakcje pomiędzy dwoma lub większą liczbą odrębnych biegunów kulturowych (Antor, 2010) w wymiarze mikro- i makrospołecznym (Welsch, 1998) oraz proces kształtowania się tożsamości kulturowych w ponadnarodowej przestrzeni, w której uczestnictwo „nie stanowi bezpośredniej konsekwencji fizycznej obecności” (Hastrup, 2008, s. 51).

Propagatorzy tej koncepcji podkreślają, iż przenikanie się elementów należących do różnych kultur nie jest zjawiskiem nowym (Welsch, 1992, 1998, 1999, 2012 i in.), a jedynie rozgrywa się obecnie na znacznie szerszą skalę niż w przeszłości. Historia idei transkulturowości sięga bowiem już wieku XVI, a jej prekursorem był m.in. Michel Euquem de Montaigne (1533–1592). Dwa wieki później koncepcję tę propagował również Georg Philipp Friedrich Freiherr von Hardenberg (1772–1801), a w wieku XIX Walt Whitman (1819–1892) i Arthur Rimbaud (1854–1891) (Guziuk-Tkacz, 2019).

Na ukształtowanie się aktualnej, spójnej i wieloczynnikowej koncepcji transkulturowości wpłynęła znacząco przypadająca na lata 20. i 30. XX wieku twórczość Paula Ambroise Valéry’ego (1871–1946) oraz Louisa Wirtha (1897–1952). W jej skład weszło też na stałe pojęcie **transkulturacji** – wpro-

wadzone w roku 1940 przez Fernando Ortiza (1881–1969) publikacją „Contrapunteo cubano del tabaco y el azúcar”. (Ortiz, 2002). Od roku 1944 termin ten był rozpowszechniany „w okołokolonialnym iberoamerykańskim dyskursie” (Rama, 1984; Sarto, Rios i Trigo, 2004; Romanowska, 2013, s. 146, i in.). W latach 70. XX wieku poglądy o wewnętrznym zróżnicowaniu osobowości współczesnych ludzi głosili głównie socjologowie: P. L. Berger, B. Berger, H. Kellner i D. Bell. W obszarze nauk humanistycznych i społecznych idea ta rozprzestrzeniła się w latach 80. minionego stulecia także na kontynencie europejskim – głównie za sprawą twórczości niemieckiego filozofa Wolfganga Welscha. Od lat 90. XX wieku ranga i znaczenie transkulturowości zdecydowanie wzrosły, ponieważ uznano ją za jedną z głównych charakterystyk współczesnych czasów i powiązanych z nimi przeobrażeń na płaszczyznach psycho-socjo-kulturowych, dowodząc, iż nigdy przedtem zjawisko dyfuzji kulturowej, transkulturowości i hybrydyzacji kultur nie występowało na tak dużą (globalną) skalę (Guźniak-Tkacz, 2019).

Współczesna teoria transkulturowości w naukach humanistycznych i społecznych bliska jest idei szlaku kulturowego, opisującego paradygmat kulturowy jako swoiste poszukiwanie autentyczności, wspierane zarówno rekonstrukcją przeszłości” (Kamińska, 2013, s. 319), jak i dynamiczną „społeczną konstrukcją” (Kazimierzczak, 2009, s. 39). Przypisując kulturom cechy takie jak: płynność, dynamiczny rozwój, zatarcie się pomiędzy nimi trwałych i wyraźnych granic oraz powstawanie nowych jakości kulturowych o strukturze hybrydowej (Rowe i Schelling, 1991; Pieterse, 2005; Bhabha, 2010; Stockhammer, 2012; Flüchter i Schöttli, 2015 i in.), stała się transkulturowość alternatywą wobec koncepcji kultur autonomicznych i wewnątrznie jednorodnych (Kluckhohn i Strodtbeck, 1961; Hofstede, 1991; Welsch, 1998, 1999; Castles, 2020; Herren, Rüesch i Sibille, 2012 i in.), bazujących na esencjalistycznym ich ujęciu (Canclini, 1990; Dudek i Pankalla, 2008, ss. 101–103, 247–250, 233–260, 323–336; Sinner, 2011 i in.). Współczesne kultury nie zamykają się bowiem „w granicach (...) narodowych, lecz wychodzą poza nie” (Welsch, 1999, ss. 194–195) i obejmują swym zasięgiem szerokie terytoria i duże liczebnie populacje, tworząc nowe makro-kompleksy i konfiguracje powiązań (Welsch, 1998, s. 204). Współczesne koncepcje transkulturowości odnoszą się także do poziomu mikrospołecznego, tj. do pojedynczych ludzi, którzy mają „świadomość przygodności” (Welsch, 1998, s. 221) sytuacji i problemów, z jakimi się stykają i których osobowości oraz tożsamości osobowe / kulturowe są również hybrydami, ponieważ kształtowane są nieustannie przez „zmiennie i giętkie” sieci powiązań kulturowych. Nie są już więc sta-

tyczne, lecz przeciwnie – mają charakter dynamiczny, gdyż „stają się sobą” (Welsch, 1998, s. 11, ss. 15–16, ss. 26–27, ss. 31–34) w nieustannym procesie rozwoju, a nie na skutek „realizacji czegoś z góry nadanego” (Welsch, 1998, s. 11). Mamy więc obecnie do czynienia ze swoistym sprzężeniem zwrotnym: odkrycie przez daną osobę „swej transkulturowej struktury” jest „warunkiem zaakceptowania społecznej transkulturowości” (Welsch, 1998, s. 214) i odwrotnie – transkulturowe tożsamości współczesnych ludzi są w znacznej mierze zależne od wpływów zewnętrznych i przez wpływy te w sposób dynamiczny kształtowane.

W świetle idei transkulturowości człowiek XXI wieku, w procesie edukacji i wychowania, powinien być podmiotem dynamicznym, który nieustannie się zmienia, rozwija, ewoluuje, będąc przy tym zdolnym do przejść, tj. do transwersji „pomiędzy różnymi ramami znaczeniowymi” (Welsch, 1998, s. 31).

Podmiotem oddziaływań pedagogicznych w ujęciu teorii transkulturowości jest więc człowiek, który w swoich wyborach i działaniu kieruje się transwersalnym rozumem, będącym odrębną kompetencją poznawczą, „egzemplifikacją ponowoczesnego projektu kulturowego” (Mikołajczyk, 2009, s. 34), rozumem, który uświadamia współczesnemu człowiekowi wielość racjonalności („życie w liczbie mnogiej” – por. Welsch, 1991, s. 87) – stąd nazwa **podmiot transwersalny** (Welsch, 1995). Jest to także człowiek, którego cechuje: wewnętrzny pluralizm elementów osobowości; specyficzny „kolor”, wyznaczający jego indywidualny styl oraz zdolność do zajęcia regulatywnej postawy wobec siebie, wyrażająca się w umiejętności radzenia sobie z różnorodnymi wariantami siebie i własnym potencjałem (por. Welsch, 1998; Guziuk-Tkacz, 2019 i in.).

Zaprezentowane powyżej koncepcje człowieka między- i transkulturowego oraz człowieka pogranicza (Nikitorowicz, 2012, 2015; Sobecki, Misiejuk, Muszyńska i Bajkowski, 2019) powinny ukierunkowywać poszukiwania badawcze oraz działalność praktyczną współczesnych pedagogów – ze względu na charakter pedagogiki jako nauki praktycznej oraz konieczność przygotowania podmiotów wychowania i kształcenia do życia i funkcjonowania we współczesnym świecie (Nikitorowicz, 2009), tj. do rozwoju, „współpracy, współdziałania, negocjacji i dialogu” (Nikitorowicz, 2009, s. 59) w świecie wielorakich, bardzo zróżnicowanych więzi społecznych i mozaikowych tożsamości (Faist, 2006), w dynamicznie zmieniających się przestrzeniach społecznych – *place* i *space*, które „usieciawiają” nie tylko kultury, ale także całe życie ludzi XXI wieku (Guziuk-Tkacz, 2019). Wychodzenie „poza” było, jest i będzie zatem cechą współczesnych społeczeństw. Dlatego istotne z pedago-

gicznego punktu widzenia jest to, z jakimi postawami wobec własnej kultury wychodzimy poza nią, jakie mamy oczekiwania przekraczając jej granice, czy i co może powodować rezygnację z własnego dziedzictwa kulturowego czy jego rewitalizację, jak kształtują się tożsamości międzykulturowe, hybrydowe, jak realizujemy się na granicach dwóch lub większej liczby kultur, z czym wracamy, czy i dlaczego wracamy, jak przedstawiają się te powroty itp.

Powyższe i wiele innych problemów podejmowaliśmy i podejmujemy w licznych ośrodkach akademickich zajmujących się edukacją międzykulturową. W powołanej w 1994 roku, z inicjatywy Tadeusza Lewowickiego, Federacji Społecznych Zespołów Badań Kultury i Oświaty Pogranicza, wskazywaliśmy i charakteryzowaliśmy warunki wielokulturowości, w których żyjemy, i określaliśmy potrzebę prowadzenia edukacji międzykulturowej, aby wdrażać do zauważania odmienności, poznawać ją, doświadczać, starać się rozumieć, współpracować itp. W efekcie **kształtowaliśmy kulturę pogranicza**, która charakteryzuje się przenikaniem treści, ustawicznymi interakcjami, świadomością porozumienia i zrozumienia, wartością ustawicznego dialogu wewnętrznego i zewnętrznego. Wskazywaliśmy, że funkcjonując w warunkach wielokulturowości, w pierwszej kolejności ważne jest poznanie siebie, uświadomienie rangi i znaczenia kultury własnej, aby można było prowadzić dialog z innymi, określać zasady współpracy, kształtować normy i postawy tolerancji itp. Uważamy, że problemem nie jest wyjście poza, przekroczenie granic swojej kultury, a świadomość, że człowiek XXI wieku nie może być zakładnikiem kultury odziedziczonej. Stąd problemem z pedagogicznego punktu widzenia jest przepracowanie wartości kultur, w których uczestniczymy bezpośrednio i pośrednio, analiza obiektywnej i subiektywnej potrzeby lub konieczności uczestniczenia w nich, uświadomienia ich granic i potrzeby bycia „między” i „poza”, aby wzbogacać się kulturowo, bardziej rozumieć siebie i innych, nauczyć się szanować różnice, nabyć umiejętność dialogowania i negocjowania, promowania pokojowych rozwiązań i kreowania paradygmatu współistnienia kultur (Nikitorowicz, 2020).

Mając na uwadze konieczność dostosowania teorii i praktyki pedagogiki XXI wieku do potrzeb i wyzwań teraźniejszości i przyszłości, może należałoby się zastanowić nad tym, czy ma miejsce kształtowanie się, obok subdyscypliny – **pedagogika międzykulturowa**, nowej subdyscypliny – **pedagogika transkulturowa** (Göhlich, 2006 i in.), czy może ma miejsce rozbudowywanie, poszerzanie i pogłębianie wspólnych problemów? Może należałoby podjąć dyskusję w tym zakresie, na co zwrócił uwagę Przemysław Paweł Grzybowski w podtytule pracy dotyczącej edukacji europejskiej – *Od wielokulturowości*

ku międzykulturowości (Grzybowski, 2007)? Może aktualnie sformułowałby to inaczej, na przykład: Od wielokulturowości i międzykulturowości ku transkulturowości? Może należałoby przyjąć inną narrację i potraktować transkulturowość jako nowe zjawisko, jako etap rozwoju idei wielo- i międzykulturowości lub jako antidotum na kryzysy i potrzeby społeczne? Może należałoby prowadzić narrację w opozycji do wielo- i międzykulturowości? (por. Bylica, 2019).

Pedagogika transkulturowa jest subdyscypliną pedagogiki, która w swej teorii i praktyce odzwierciedla ogólnoświatowe i lokalne trendy polityczne, psychospołeczne i kulturowe, ale jest także naturalną konsekwencją rozwoju dyscyplin pedagogicznych, skoncentrowanych na kwestiach transnarodowego i transkulturowego podłoża procesów opiekuńczo-dydaktyczno-wychowawczych. Wychodzi bowiem naprzeciw typowemu dla współczesności kształtowaniu się jakościowo różnych układów polifonicznych w obrębie wieloetnicznych, wielokulturowych i wielonarodowościowych centrów i pogranicz (Benhabib, 1999; Constant, 2000; Crowley, 2000 i in.), charakteryzujących się nieustannym przenikaniem i mieszaniem się odmiennych od siebie norm, wartości i wzorów zachowań – zarówno w przestrzeniach lokalnych, jak i ponadnarodowych (Markowska-Manista, 2011). Koncentruje się również na badaniu i opisie złożoności tożsamości i osobowości współczesnego człowieka, żyjącego i funkcjonującego w przestrzeniach: *space* i *place*, człowieka epoki globalizacji i cyfryzacji. Może zatem należałoby zauważyć i zwrócić uwagę na wspólne obszary obu subdyscyplin pedagogicznych? Będą nimi z pewnością: uznanie paralelnie wysokiej rangi uniwersaliów i różnic kulturowych, heterologia, hybrydyzacja kultur, która jest efektem wymiany kulturowej i transkulturowej (np. na pograniczach kultur) oraz uznanie wielozakresowej i wielowymiarowej tożsamości współczesnego człowieka (TWiWT – Nikitorowicz, 2018) jako ważnej pedagogicznej perspektywy w poszukiwaniu prawidłowości warunkujących kształtowanie społeczeństw polietnicznych.

Podsumowanie

W prezentowanym artykule przedstawiliśmy teorie i koncepcje naukowe generujące pojęcia: wielokulturowość, międzykulturowość i transkulturowość, wyjaśniając przy tym znaczenie tychże pojęć w kontekście mikro- i makrospołecznym oraz ich zastosowanie w naukach humanistycznych i społecznych, ze szczególnym uwzględnieniem pedagogiki. Przegląd tychże teorii

i prezentacja definicji wspomnianych pojęć dokonana była na podstawie dogłębnej analizy literatury przedmiotu (polsko- i obcojęzycznej), jak również na bazie wieloletniego dorobku naukowego autorów. Dostrzegamy bowiem głęboką potrzebę prowadzenia dyskusji wokół zaprezentowanych teorii i koncepcji naukowych i potrzebę nowych odczytań tychże teorii. Widzimy też potrzebę bardzo precyzyjnego zdefiniowania wspomnianych pojęć oraz ich zakresów semantycznych (gdyż zbyt często zakresy te są ze sobą mylone, a zaprezentowane przez nas pojęcia uznawane są zbyt często za synonimy). Wynika stąd konieczność uznania ich desygnatów, holistycznego i porównawczego ich ujęcia oraz potrzeba refleksji nad ich odrębnością i wspólnymi obszarami znaczeniowymi w dyskursie pedagogicznym.

Bibliografia

- Antor, H. 2010. From Postcolonialism and Interculturalism to the Ethics of Transculturalism in the Age of Globalisation. In: Antor, H., Merk, M., Stierstorfer, K. and Volkmann, L. eds. *From Interculturalism to Transculturalism. Mediating Encounters in Cosmopolitan Contexts*. Heidelberg: Universitätsverlag WINTER.
- Barker, C. 2005. *Studia kulturowe. Teoria i praktyka*. Kraków: UJ.
- Baside, R. 1970. Mémoire collective et sociologie du bricolage. *L'Année Sociologique*. 21, pp. 65–108.
- Benhabib, S. 1999. Kulturelle Vielfalt und demokratische Gleichheit. *Politische Partizipation im Zeitalter der Globalisierung*. Frankfurt am Main: FISCHER.
- Bhabha, H.K. 2010. *Miejsca kultury*. Kraków: UJ.
- Bylica, J. 2019. *Cygańska rapsodia. Transkulturowe studium rzeczywistości społecznej andrychowskich Romów – konteksty pedagogiczne*. Kraków: UJ.
- Canclini, N.G. 1990. *Culturas híbridas: Estrategias para entrar y salir de la modernidad*. Mexico: Grijalbo, pp.161–170.
- Castles, S. 2000. *Ethnicity and Globalization*. London: SAGE Publications Ltd.
- Constant, F. 2000. *Le multiculturalisme*. Paris: Flammarion (programme RELIRE).
- Crowley, J. 2000. Les usages de la culture, ou les limites sociologiques du multiculturalisme normative. In: Greven-Borde, H. and Tournon, J. eds. *Les Identités en débat: integration ou multiculturalisme?* Paris-Montréal: L'Harmattan, ss. 15–42.

- Delors, J. red. 1998. *Edukacja. Jest w niej ukryty skarb*. Warszawa: Wydawnictwa UNESCO.
- Dudek, Z.W. i Pankalla, A. 2008. *Psychologia kultury. Doświadczenia graniczne i transkulturowe*. Warszawa: Wydawnictwo „Eneteia”.
- Faist, T. 2006. *The transnational Social Spaces of Migration*, Working Paper 10. Centre on Migration, Citizenship and Development. Bielefeld: Universität Bielefeld.
- Falski, M. 2014. Transcultural Experience and Multiple Biographies as a Research Topic. *Colloquia Humanistica. Multiple Biographies, Transcultural Experience*. 3, pp. 11–24.
- Flüchter, A. and Schöttli, J. eds. 2015. *The Dynamics of Transculturality – Concepts and Institutions in Motion*. Heidelberg: Springer – Verlag.
- Geertz, C. 1964. The Transition to Humanity. In: Tax, S. ed. *Horizons of the Anthropology*. Chicago, pp. 37–48.
- Guziuk, M. 2003. Edukacja wielokulturowa a problematyka dysonansu kognitywnego i społecznego oraz choroby emigracyjnej. *Nauki Humanistyczne*. 8, ss. 285–298.
- Guziuk, M. 2007. Główne założenia edukacji wielokulturowej a problematyka barier psychospołecznych. W: Górniewicz, J. red. *Dylematy współczesnej edukacji*. Toruń: Wydawnictwo „Akapit”, ss. 60–76.
- Herren, M., Rüesch, M. and Sibille, Ch. 2012. *Transcultural History. Theories, Methods, Sources*. Heidelberg: Springer-Verlag.
- Göhlich, M. 2006. Transkulturalität als pädagogische Herausforderung. *ZEP: Zeitschrift für internationale Bildungsforschung und Entwicklungspädagogik*. 29, ss. 2–7.
- Grzybowski, P.P. 2007. *Edukacja europejska – od wielokulturowości ku międzykulturowości*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Guziuk-Tkacz, M. i Siegień-Matyjewicz, A. 2015. *Leksykon pedagogiki międzykulturowej i etnopedagogiki*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Guziuk-Tkacz, M. 2019. *Imigracja(e) i imigranci w kontekście transkulturowości. Diagnoza pedagogiczna*. Olsztyn: UWM.
- Hastrup, K. 2008. *Droga do antropologii. Między doświadczeniem a teorią*. Kraków: UJ.
- Holloway, R.L. 1969. Culture a Human Domain. *Current Anthropology*. 33 (1), pp. 47–64.
- Hofstede, G. 1991. *Cultures and Organisation*. London: McGraw-Hill.
- Kamińska, K. 2013. Szlak kulturowy – nowa strategia uobecniania przeszło-

- ści. *Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego*. 27, ss. 321–329.
- Kamińska, K. i Kwiatkowska, A. red. 2009. *Jesteśmy tacy sami. Sztuka w edukacji międzykulturowej*. Warszawa: WSiP.
- Kazimierczak, M. 2009. Kilka refleksji nad „autentycznością” w kontekście książki Anny Wiczorkiewicz – apetyt turysty. O doświadczaniu świata w podróży. *Turystyka Kulturowa*. 7, ss. 32–39.
- Kluckhohn, F. and Strodtbeck, F. 1961. *Variations in Value Orientations*. Evanston: Ill. Row Peterson.
- Lewowicki, T. 2013. Edukacja wobec odwiecznych i współczesnych problemów świata – konteksty i wyzwania edukacji międzykulturowej. *Edukacja Międzykulturowa*. 2, ss. 19–37.
- Markowska-Manista, U. 2011. Konsekwencje spotkania. Dylematy edukacji w wielokulturowych miejscach i przestrzeniach. W: Paszko, A. red. *Edukacja międzykulturowa w Polsce wobec nowych wyzwań*. Kraków: Wyd. Stowarzyszenie Willa Decjusza, ss. 201–227.
- Mikołajczyk, H. T. 2009. Rozum transwersalny, czyli o postmodernistycznym rozumieniu racjonalności. *Śląskie Studia Filozoficzne*. 8, ss. 31–40.
- Nikitorowicz, J. 2004. Wartość międzykulturowości. W: Szerląg, A. red. *Edukacja ku wartościom*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, ss. 83–95.
- Nikitorowicz, J. 2009. *Edukacja międzykulturowa i regionalna*. Warszawa: WAIp.
- Nikitorowicz, J. 2012. Wielowymiarowa tożsamość w ustawicznym rozwoju: ku paradygmatowi współistnienia w warunkach wielokulturowości. W: Maliszewski, W.J., Korczyński, M. i Czerwiński, K. red. *Komunikacja społeczna w i dla multikulturowości: perspektywa edukacyjna*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, ss. 15–30.
- Nikitorowicz, J. 2015. *Człowiek transkulturowy jako efekt dialogu tożsamościowego*. W: Kieszkowska, A. red. *Prawda, dobro, piękno. Wymiar filozoficzno-prawny i socjologiczny*, Warszawa: Wydawnictwo Diffin, ss. 181–184.
- Nikitorowicz, J. 2018. *Etnopedagogika w kontekście wielokulturowości i ustawicznie kształtującej się tożsamości*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Nikitorowicz, J. 2019. Pedagogika międzykulturowa w rewitalizacji heterologii w warunkach zróżnicowania kulturowego. *Przegląd Pedagogiczny*. 1, ss. 9–20.
- Nikitorowicz, J. 2020. Tożsamość i jej dynamika jako efekt pogranicza. W: Ja-

- worska-Witkowska, M. i Piekarski, G. red. *Profile integralności humanistycznej i nauk społecznych*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, ss. 75–90.
- Nikitorowicz, J. 2020. *Edukacja międzykulturowa w perspektywie paradygmatu współistnienia kultur*, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Ogrodzka-Mazur, E. 2007. *Kompetencja aksjologiczna dzieci w młodszym wieku szkolnym. Studium porównawcze środowisk zróżnicowanych kulturowo*. Katowice: UŚ.
- Ortiz, F. 2002. *Contrapunteo cubano del tabaco y del azúcar*. Madrid: Cátedra.
- Rama, A. 1984. *Transculturación narrativa en América Latina*. Meksyk: Ediciones El Andariego.
- Romanowska, J. 2013. Transkulturowość czy transkulturowość? O perypetiach pewnego bardzo modnego terminu. *Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ*. **6** (1), ss. 143–153.
- Rowe, W. and Schelling, V. 1991. *Memory and Modernity: popular culture in Latin America*. London: Verso.
- Sarto del, A., Rios, A. and Trigo, A. 2004. *The Latin American Cultural Studies Reader*. Durham & London: Duke University Press.
- Sinner, K. 2011. Transkulturalität versus Multi – und Interkulturalität. *Stadtkultur Magazin. Zwischen den Kulturen*. **16**. <https://www.stadtkulturmagazin.de/2011/03/transkulturalitat-versus-multi-und-interkulturalitat/> (20.05.2021).
- Sobecki, M., Misiejuk, D., Muszyńska, J. i Bajkowski, T. red. 2019. *Człowiek pogranicza. Wyzwania humanistycznej edukacji*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Stockhammer, P.W. red. 2012. *Conceptualizing Cultural Hybridization*. Berlin–Heidelberg: Springer-Verlag.
- Welsch, W. 1991. Ku jakiemu podmiotowi – dla jakiego innego? *Idea. Studia nad Strukturą i Rozwojem Pojęć Filozoficznych*. **4**, ss. 75–96.
- Welsch, W. 1992. Transkulturalität – Lebensformennach der Auflösung der Kulturen. *Information Philosophie*. **20** (2), pp. 5–20.
- Welsch, W. 1995. *Vernunft. Die zeitgenössische Vernunftkritik und das Konzept der transversalen Vernunft*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Welsch, W. 1998a. Transkulturowość. Nowa koncepcja kultury. W: Kubicki, R. red. *Filozoficzne konteksty koncepcji rozumu transwersalnego. Wokół koncepcji Wolfganga Welscha*. Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora, ss. 195–222.

- Welsch, W. 1998b. Stając się sobą. W: Zeidler-Janiszewska, A. red. *Problemy ponowoczesnej pluralizacji kultury. Wokół koncepcji Wolfganga Welscha*. Cz. I. Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora, ss. 11–34.
- Welsch, W. 1999. Transculturality – the Puzzling Form of Cultures Today. In: Featherstone, M. and Lash, S. eds. *Spaces of Culture: City, Nation, World*. London: SAGE, ss. 194–213.
- Welsch, W. 2004. Tożsamość w epoce globalizacji – perspektywa transkulturowa. W: Wilkoszewska, K. red. *Estetyka trans kulturowa*. Kraków: Wydawnictwo Universitas, ss. 31–46.
- Welsch, W. 2012. Transkulturalität – neue und alte Gemeinsamkeiten. In: Welsch, W. *Immer nur der Mensch? Entwürfe zu einer anderen Anthropologie*. Berlin: Akademie Verlag, ss. 294–322.

Multiculturalism – interculturalism – transculturalism in the educational context

Abstract: The article presents the essence, meaning and the appropriate context of using the terms: multiculturalism, interculturalism and transculturalism. More attention has been paid to the term transculturalism as a category, which is less presented, less analyzed and researched. The value of developing subdisciplines – intercultural and transcultural pedagogy – has been indicated by the authors. The presented analysis and formulated questions have a thought-provoking dimension for the future discussion on the scope and essence of the above-mentioned concepts, the exchange of views on the perception and interpretation of subdisciplines, determining what is common and separate in them, whether and how to shape and develop them in the context of the complex and dynamic present time and the numerous problems of the future.

Keywords: multiculturalism, interculturalism, transculturalism, intercultural pedagogy, intercultural education, transcultural pedagogy

Translated by Jerzy Nikitorowicz and Marta Guziuk-Tkacz